

ХРОНІКА

О.В.Ясь (Київ)

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «СВІТЛО Й ТІНІ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ІСТОРІЄПИСАННЯ» ТА КРУГЛИЙ СТІЛ «ВИКЛАДАННЯ БОЛЬОВИХ ТОЧОК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ ст. У ШКОЛАХ»

22–23 травня 2013 р. в Інституті історії України НАНУ відбулися міжнародна наукова конференція, присвячена українському радянському історієписанню, та круглий стіл із проблем висвітлення контраверсійних подій і явищ історії України ХХ ст. Співорганізаторами цих заходів виступили громадська організація «Центр освітнього моніторингу» у співробітництві з Інститутом історії України НАНУ та Українським науковим інститутом Гарвардського університету за підтримки Освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження».

Конференція стала другим із запланованих трьох заходів, спрямованих на осмислення українського історіографічного процесу ХХ – початку ХХІ ст. Перша («Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи») відбулася в Українському вільному університеті в Мюнхені 1–3 липня 2012 р., а третя, завершальна («Quo vadis Ukrainian History? Assessing the State of the Field») збереться восени 2013 р. в Українському науковому інституті Гарвардського університету. Зі вступним словом і привітаннями до учасників форуму звернулися директор Інституту історії України НАНУ академік НАН України *В.Смолій*, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету професор *С.Плохий* та директор Канадського інституту українських студій професор *В.Кравченко*.

З основною доповіддю «Радянські історичні міфи у сучасній українській історіографії: “старе вино в нових міхах”» виступив професор *Л.Зашкільняк* (Львівський національний університет імені І.Франка), який порушив проблему тиску попередньої спадщини на сучасне українське історієписання. Доповідач підкреслив, що радянські міфи значною мірою наслідують російські історичні міфи. Більше того, Л.Зашкільняк відзначив наявність травматичного потенціалу в українській минувшині, котрий репрезентований у багатьох історичних студіях, зокрема наголосив на нагальних потребах деконструкції травматичного образу/образів історії України. На його думку, багатообіцяючим видається постколоніальний підхід до конструювання й студювання вітчизняного минулого. Доповідь Л.Зашкільняка згенерувала жваву наукову дискусію навколо вирізнення постколоніального й антиколоніального дискурсів у сучасній соціогуманітаристиці, а також щодо правомірності та можливих критеріїв означення колоніального статусу України за радянських часів. Водночас розгорнулася цікава

полеміка стосовно двох типів історичного знання – академічного й дидактичного («суспільного»), зокрема було висловлено цілу низку думок щодо ступеня їх автономності та взаємозалежності.

Подальша робота конференції відбувалася у трьох секціях, кожна з яких поділялася на кілька частин (блоків). Після кожного блоку (2–4 доповіді) проводилася проміжна дискусія щодо представлених проблем. Перша секція мала назву «“Республіканський” та “союзний” наративи: паралелі, перехрестя й виміри буття». Із доповіддю «Українська радянська спадщина: проблеми інтерпретації» виступив професор *В.Кравченко* (Канадський інститут українських студій). Доповідач наголосив, що радянська історіографія значною мірою успадкувала позитивістський дискурс, але також включала елементи героїзації та легітимізації минувшини для відповідних ідеологічних потреб. У пострадянську добу відбулася фрагментизація радянської історії, а згодом реінтерпретація історичної спадщини від єдиної радянської – до низки національних спадщин. Заразом *В.Кравченко* висловив думку, що історія України є «нормальною» історією з перспективи порубіжжя, котре повсякчас висуває питання співвідношення національної й регіональної ідентичностей. Водночас актуальною до сьогодні залишається проблема радянської ідентичності, котра має два рівні: а) власне російської («русской»); б) імперської.

Із доповіддю «Возз'єднання України з Росією: Клас, держава та етнос в українській радянській історіографії» виступив професор *С.Плохий* (Гарвардський університет), котрий метафорично порівняв радянську історіографію з «гоголівською шинелею», з якої вийшла більшість сучасних дослідників кількох поколінь. *С.Плохий* запропонував провести ретроспективну контекстуалізацію концепту «возз'єднання» з другої половини ХІХ ст., оскільки це дозволяє зробити цікаві спостереження щодо розгортання різних дискурсів (класового, національного, державного) в українському радянському історієписанні. Скажімо, доповідач відзначив, що саме переформатування панівного класового дискурсу (повернення до квазікласового підходу) стало підставою для збереження відносної автономії українського сегмента радянської історіографії після ухвалення «перейславських тез» ЦК КПРС (1954 р.). Насамкінець доповідач запропонував проблему для подальшої дискусії: наскільки співтворцями радянського наративу були українські історики та, заразом, наскільки вони змогли втримати чи зберегти автономне середовище.

Доповідь «Тексти про культуру в українському історієписанні 1960 – початку 1970-х рр.: поміж обрядовими кліше, романтичним націоналізмом і “перейславським” каноном» представила професор *Н.Яковенко* (Національний університет «Кієво-Могилянська академія»), котра висунула тезу, що культурознавчий дискурс в українському радянському історієписанні не тільки сформувався у 1960-х рр., а й зберігся за умов утисків початку 1970-х і навіть затримався до 1980-х рр. На думку *Н.Яковенко*, аналітичні структури текстів почасти наслідували романтично-народницькі взірці ХІХ ст., почасти включали обрядову радянську риторіку, проте головно спиралися на ренесансно-барокову концепцію української культури, що зберегла своє значення до сьогодні.

Виступи *В.Кравченка*, *С.Плохія* та *Н.Яковенко* викликали низку запитань, спричинилися до наукової полеміки. Учасники дискусії відзначили нагальну потребу в усебічному вивченні дослідницьких та інших практик українських істориків радянської доби, зокрема у висвітленні неформальних контекстів їхньої творчості, котрі нині

виглядають надто схематичними й однобічними. Професор С.Плохій зауважив, що проект «усної історії» (англ. «oral history») з перспективи радянської доби української історіографії є надзвичайно актуальним, оскільки вже через десятиліття ці можливості будуть назавжди втрачені.

Із доповіддю «Радянська Україна 1917–1923 рр.: Невмирущі міфологеми радянської історіографії» виступив старший науковий співробітник *Г.Сфіменко* (Інститут історії України НАНУ). Доповідач виокремив три типи міфологем, властивих радянській історіографії: а) подієві; б) особові; в) загальні або інтерпретаційні, а також продемонстрував їх численні приклади з обсягу означеного відтинку історичного часу. На тему «Революція 1917–1921 рр. у схемах радянського історієписання історії України» виступив професор *В.Верстюк* (Інститут історії України НАНУ), на думку котрого радянське історіографічне поле варто вивчати з перспективи «нормальної» науки, хоч і з певними корективами та застереженнями.

Доповіді *Г.Сфіменка* й *В.Верстюка* спричинили полеміку навколо термінологічного апарату, котрим послуговуються сучасні українські історики. Приміром, розгорнулася гостра дискусія щодо походження і відновлення вживання терміна «Українська революція», а також про зміст і сенс понять «нормальна» наука, міф, міфологема, зокрема стосовно правомірності й коректності їх застосування до предметних контекстів.

У рамках другої секції – «Радянські інтерпретації й прочитання української минуштини: дослідницькі практики, локальні проблеми та загальна палітра» – із доповіддю «Соціологія для українських і російських істориків 1920-х рр.: між схематикою та евристикою» виступив доцент *О.Дмитрієв* (Вища школа економіки, Москва). Доповідач наголосив, що в означений період соціологію варто розглядати в міждисциплінарному, власне соціологічному, інтернаціональному контекстах, а також із перспективи співвідношення соціології й історії. *О.Дмитрієв* висловив переконання, що найважливішим для розуміння тодішніх дослідницьких практик є те, що марксизм розглядався як своєрідна метанаука, котра завдала чимало шкоди як соціології, так й історії. На його думку, історія значною мірою спричинилася до дисциплінарного становлення соціології. Натомість остання вплинула на дослідницькі практики істориків, хоч і в досить самотньому вигляді, наприклад у конструюванні минуштини на засадах «економічного матеріалізму». Водночас нині соціологія 1920-х рр. сприймається крізь кілька шарів «каламутної води».

Із доповіддю «Історія України на сторінках “Советской исторической энциклопедии”» виступив професор *О.Міллер* (Інститут наукової інформації з суспільних наук РАН), запропонувавши колегам низку власних спостережень і роздумів щодо репрезентації української минуштини у цьому енциклопедичному проекті. На думку *О.Міллера*, переважну більшість статей написали українські автори, себто відбулася націоналізація наративу про українську історію у цьому радянському виданні. Утім, він підкреслив, що в енциклопедії відсутні антиросійські діячі, а також Західна Україна, ОУН, УПА та інші теми. Водночас *І.Мазепа* та низка історичних постатей розглядаються не з національних, а з класових позицій.

Доцент *К.Галушко* (Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова) виголосив доповідь «Візуалізація історіографії та ідеології: історія України на радянських навчальних картах. Республіканська та союзна версії». Автор підкреслив, що представлений матеріал опрацьовано в межах ширшої теми «Відображення національних

проектів у картографії». Зокрема, він зазначив, що різний інформативний потенціал картографічних матеріалів зумовлює розмаїття їх прочитань і тлумачень, однак дозволяє простежити основні тенденції, котрі побутували в історіографічній та ідеологічній сферах на республіканському чи союзному рівнях.

Виступи К.Галушка, О.Дмитрієва та О.Міллера викликали низку питань, зауваг та уточнень, зокрема розгорнулася дискусія навколо тогочасної редакційної політики, добору авторів для різних проектів, у тому числі енциклопедичних. Відтак з іншого ракурсу постала проблеми співвідношення «союзного» та «республіканського» наративів, розподілу праці істориків у загальносоюзному масштабі, урешті-решт продукування чи вироблення історичного знання у світлі існування ієрархії центр/провінція. Заразом було висловлено думку про потребу докладного студіювання дослідницьких, редакторських, видавничих практик радянської доби для більш-менш повного представлення ланцюга автор – рецензент – редактор – видавець, а також необхідність компаративних студій, скажімо, для порівняльного висвітлення історії України у «Советской исторической энциклопедии» та «Радянській енциклопедії історії України» тощо.

Із доповіддю «Історична концепція В.Петрова: немарксистський дискурс марксистської історіографії» виступив доцент *В.Андреев* (Херсонський державний університет), відзначивши, що В.Петров як інтелектуал має багато образів і облич, проте провідне місце у його спадщині посідає теорія епох. В.Андреев наголосив, що цей термін не є вдалим, оскільки затушовує головний сенс візії В.Петрова, в якій проводиться думка про циклічність та дискретність української історії. На думку доповідача, В.Петров розглядав історичну добу як структурну цілість і систему співвідношень, а перехід до іншої епохи пов'язував із катастрофічними зламами чи запереченнями однієї доби наступною.

Професор *В.Ульяновський* (Київський національний університет імені Т.Шевченка) представив доповідь «Історієписання природничника: Микола Шарлемань про світ природи Давньої Русі – еволюція поглядів від 20-х до 70-х рр. ХХ ст. та їх радянські контексти». Автор схарактеризував свого героя як фактолога-натураліста та систематика з позитивістським способом мислення. Саме як дослідник світу природи М.Шарлемань підходив до студіювання «Слова о полку Ігоревім» і фресок Софії Київської. Відтак спираючись на вивчення описів природи він обстоював думку про автентичність цієї давньоруської пам'ятки та вважав її автором самого князя Ігоря, позаяк наголошував, що тільки безпосередній учасник тих подій міг подати такий опис природи. Водночас В.Ульяновський акцентував увагу на багатоманітних комунікативних і персональних контекстах дослідницьких практик М.Шарлеманя, зокрема простежив його зв'язки з лєнінградською школою текстологів.

Доцент *В.Маслійчук* (інтернет-сайт «Historians.in.ua») у доповіді «Два історика однієї доби (Антон Слюсарський та Владімір Важінскій): історія Слобідської України XVII–XVIII ст. в російській та українській радянській історіографії 50–70-х рр. ХХ ст.» розглянув біографії й дослідницькі практики двох провінційних істориків, що репрезентували українське та російське історієписання, зокрема проаналізував їхні тексти, присвячені Слобожанщині. В.Маслійчук констатував, що після означеного вище періоду вивчення історії Слобідської України на місцевому чи провінційному рівні практично завмерло.

Виступи В.Андреева, В.Маслійчука та В.Ульяновського спричинили цікаве обговорення і низку коментарів щодо висвітлення й уточнення інтелектуальних біографій представлених героїв, можливої варіативності їхніх життєвих сценаріїв,

зокрема вирізнення такого цікавого типажу, як історик-апаратник на полі провінційного історієписання.

Із доповіддю «Привид Голодомору у працях істориків-аграрників 1960–1980-х рр.» виступив професор *С.Кульчицький* (Інститут історії України НАНУ). Доповідач наголосив, що інформація про Голодомор 1932–1933 рр. циркулювала в радянській історіографії 1960–1980-х рр., але подавалася ірраціонально, як правило у вигляді евфемізмів на кшталт «продовольчі труднощі». С.Кульчицький відзначив, що у доповіді Дж.Мейса Конгресові США (Комісія з дослідження голоду в Україні) було згадано низку істориків, у працях яких тією чи іншою мірою езопівською мовою висвітлювалися зазначені проблеми.

Професор *О.Рубльов* (Інститут історії України НАНУ) у доповіді «Український історичний журнал», 1957–1970-ті рр.: історія КПСС contra вітчизняна історія» навів численні приклади ідеологічної реакції на журнальні публікації з боку партійних і контролюючих органів. Доповідач наголосив, що тиск, котрий справлявся на редакційну політику часопису, безперечно вплинув на співвідношення публікацій з української історії та історії партії у цьому профільному виданні.

Доповіді С.Кульчицького та О.Рубльова викликали низку зауваг і реплік, зокрема про внутрішню цензуру у творчості тодішніх авторів, а також міркування про те, що радянську історіографію аграрної історії варто розглядати суто у предметній площині.

Третя секція мала назву «Образи поколінь та світ текстів – інтелектуальні, культурні й ідеологічні маркери». Із доповіддю «Інтелектуальний ресурс концепту “генерація”, або Дещо про втрачені можливості української історіографії ХХ ст.» виступив професор *В.Ващенко* (Дніпропетровський національний університет імені О.Гончара), зауваживши, що концептуальна пропозиція, котра спроможна більш-менш адекватно представити взаємини радянських інтелектуалів та політичної влади, може спиратися лише на парадокс, наприклад у вигляді низки міжгенераційних конфліктів. Переваги такої схеми полягають у тому, що вона не містить ідеологічних конотацій. Натомість домінуюча нині концепція є наскрізь заідеологізованою й догматичною, позаяк нав’язує єдину модель примусу інтелектуалів «згори».

Із доповіддю «Українське історієписання 60–80-х рр.: культурні розриви та метаморфози» виступила професор *І.Колесник* (Інститут історії України НАНУ). Доповідачка відзначила, що період 1960–1980-х рр. є вкрай строкатим, оскільки містить мікроренесанс 1960-х рр., стагнацію чи застій 1970-х рр. та радикалізацію й кардинальне переформатування культурного поля другої половини 1980-х рр. Відтак І.Колесник запропонувала розглядати означений період у вигляді низки опозицій, які ширяться на методологію, інституціоналізацію, ідеологію та ін.

Професор *О.Удод* (Інститут історії України НАНУ) у своїй доповіді «Просопографічна палітра українських радянських істориків доби “розвиненого соціалізму”» висловив думку про розмаїття образів тодішньої історіографії. Зокрема, він відзначив, що у цих образах дедалі більше місце посідала ревізійська/реформістська складова. О.Удод запропонував власну періодизацію українського історієписання доби «розвиненого соціалізму», котра ґрунтується на відображенні соціокультурних трансформацій радянського суспільства.

Доповідь «Ідеологічні ідентичності істориків в радянській Україні» представив професор *В.Яремчук* (Національний університет «Острозька академія»), котрий подав

власне обґрунтування поняття «ідеологічна ідентичність», зокрема відзначивши, що остання конфліктувала з фаховим призначенням історика як члена професійної корпорації. На думку доповідача, для української історіографії 1920-х рр. доцільно виділити три типи ідеологічних ідентичностей: а) українська демократична; б) націонал-комуністична; в) кон'юнктурна (молоді історики, котрі тримають «ніс за вітром»).

Доповіді В.Ващенко, І.Колесник, О.Удода та В.Яремчука згенерували доволі гостру полеміку щодо співвіднесення загальних і начебто «благополучних» образів українського історієписання 1960–1980-х рр. із драматичними і трагічними «історіями істориків» (О.Апанович, Я.Дзира, О.Компан, Ф.Шевченко та ін.). Водночас постало питання про разючий дисонанс, який простежується, коли зіставити епістемологічні трансформації на ниві західної історіографії (антропологічний поворот) із загальною стагнацією українського радянського історієписання в окреслений період. Цей обмін думками спричинився до цікавого формулювання проблеми: чи можливі/реальні концептуальні новації й прориви за умов «ненормальної науки»? Наприклад, нереалізована творчість – праці «у шухляду», непроголошені ідеї та концепції як свого роду «наука у собі».

Із доповіддю «З комуністів у націоналісти: як радянські історики стали українськими» виступив професор *Г.Касьянов* (Інститут історії України НАНУ), відзначивши, що ця безболісна й швидка метаморфоза сталася завдяки спорідненості комуністичної та національної телеологій. На думку Г.Касьянова, за змістом, сутністю та призначенням комуністична й національна концепції дуже подібні, що й зумовило швидкоплинність означених перетворень.

Провідний науковий співробітник *О.Юркова* (Інститут історії України НАНУ) у доповіді «“Історія України” чи “Короткий курс”, або Як у 1940 р. постала “українська радянська історіографія”» розглянула виникнення терміна «українська радянська історіографія», зокрема висвітливши соціокультурні й інтелектуальні обставини та передумови, що спричинилися до впровадження цієї термінологічної новації. Водночас О.Юркова наголосила на тому специфічному місці, котре посіла «Історія України: короткий курс» (Київ, 1940 р.) поміж текстів з обсягу «республіканських» історій народів СРСР, зокрема відзначила майже повну відсутність її аналогів.

У підсумковій дискусії учасники конференції зауважили, що попри низку доволі песимістичних настроїв і коментарів простежуються й обнадійливі тенденції. Приміром сучасний національний наратив уже не переймається пошуками інакшості, порівняно з 1990-ми рр., що можемо розглядати саме як ознаку «одужання». Насамкінець було висловлено думку про нагальну потребу нових проєктів, зорієнтованих на студювання неформальних зрізів радянського історієписання, як-от усна історія, історіографічний побут, комунікація, дослідницькі й освітні практики, а також текстологічне вивчення праць істориків тощо. За підсумками роботи конференції восени цього року Інститут історії України НАНУ видасть збірник доповідей та матеріалів.

Круглий стіл «Викладання больових точок історії України ХХ ст. у школах» став своєрідною спробою перенесення й апробування академічних підходів на терени історичної дидактики. Модераторами заходу виступили професори О.Удод (Інститут історії України НАНУ) та Н.Яковенко (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), котрі окреслили власні підходи щодо дидактичної й академічної історії.

У вступному слові *О.Удод* відзначив, що на основі загальноосвітніх програм можливі й бажані різні варіанти інтерпретації та представлення історії України. Тим більше, що нині шкільний підручник не є єдиним джерелом знань, а радше виступає як консервативний порадник для сучасного школяра. Натомість *Н.Яковенко* зауважила, що першочергове завдання підручника полягає у вихованні критичного мислення, позаяк навчальна програма – це програма соціалізації для школярів.

Кандидат історичних наук *І.Щупак* (Український інститут вивчення Голокосту «Ткума») висловив думку, що «больові» точки коректніше було б назвати контраверсійними проблемами. Водночас він зауважив, що найголовніше призначення підручника полягає у вихованні навичок школярів. Професор *О.Салата* (Київський університет імені Б.Грінченка) відзначила, що підручники не можуть бути витвором однієї людини, а лише вислідом колективних зусиль. Відтак тісна співпраця науковців і фахівців з обсягу історичної дидактики є нагальним завданням. Професор *Т.Ладиченко* (Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова) відзначила необхідність наступності в підготовці шкільних підручників, а також зауважила про потребу версальної, колоритної та державницької репрезентації історії. Доцент *В.Маслійчук* (інтернет-сайт «Historians.in.ua») наголосив, що підручники мають відображати плюралістичність суспільства. Натомість сучасні дискусії про навчальну літературу, котрі тривають уже багато років, ніяк не переходять в якість, а нагадують біг по колу. Кандидат історичних наук *О.Гісем* (часопис «Історія в сучасній школі») відзначив, що нині побутують дві моделі підручника: а) путівник по інформації; б) авторський. Натомість їх доцільно сполучити. Професор *І.Колесник* (Інститут історії України НАНУ) зауважила, що підручники мають організовувати мислення людини, зокрема перспективним способом такої організації може стати система модулів на кшталт історіографічних відомої російської дослідниці *Г.Звереві*. Професор *С.Кульчицький* (Інститут історії України НАНУ) звернув увагу на те, що підручники критикували, критикують і завжди критикуватимуть. Складність представлення історії України зумовлена тим, що вона являє собою мозаїку територій із різною історичною пам'яттю. Відтак варто створювати на основі однієї програми різні підручники, а також поєднувати в авторському колективі академічних учених та педагогів-практиків. Більше того, потрібні не лише підручники, а цілий комплекс дидактичної літератури. Професор *Л.Зашкільняк* (Львівський національний університет імені І.Франка) висловив думку, що історія є процесом соціалізації для відповіді на питання: «Хто є хто?». Утім, щоб представити Україну як суб'єкта історичного процесу слід досягти академічної єдності чи бодай тривкого консенсусу щодо її «біографії». На думку *Л.Зашкільняка*, спосіб досягнення цієї єдності – у репрезентації тріади: людина/суспільство/держава.

Із підсумковим словом виступили модератори круглого столу. Професор *Н.Яковенко* відзначила, що гармонізувати різні історичні пам'яті, які представлені в Україні, можливо тільки після переходу від настановчого до відкритого дискурсу. На думку професора *О.Удод*, будь-який підручник постає як низка компромісів, котрі повсякчас вимагають від істориків активної громадянської позиції.